

El procés participatiu al 'Forat de la Vergonya': tensions entre l'autogestió i la intervenció institucional

(Material docent del Màster en Intervenció i Gestió Ambiental, UB)

Andrés Di Masso (Dept. Psicologia Social, Universitat de Barcelona)

Maig 2007

Les pràctiques de participació ciutadana ocupen un lloc cada vegada més important i visible en el desplegament de les polítiques urbanes, entre elles les relatives a la creació d'espai públic. Sovint, però, el fenomen del 'prendre part' evidencia ambigüitats i borrositats que fan pertinent una reflexió contextualitzada del concepte de 'participació': l'adequació diferencial dels seus usos en els marcs discursius dels moviments socials i associatius actuals; el seu valor instrumental i autolegitimador en les dinàmiques de gestió dels poders públics; la seva capacitat reguladora de l'autonomia i l'empoderament ciutadà; les seves formes d'articulació efectiva amb els moments determinants de presa de decisions; o la seva raó de ser un cop reapropiat i reciclat per formes socials d'autogestió radicalment antagonistes de l'ordre sistèmic dominant. Què s'entén, doncs, quan diem 'participació'? Per a què serveix? Què es pretén aconseguir? A qui involucra? És necessari 'participar'? És legítim no 'participar'? La resposta dependrà de qui es faci la pregunta i, sobretot, de qui i com intenti donar-li una viabilitat pràctica socialment organitzada.

Aquest text pretén examinar i problematitzar les pràctiques institucionals de participació ciutadana en el marc de la ciutat de Barcelona, a partir de la seva aplicació al cas específic de la urbanització d'un espai públic *ex novo* al Casc Antic de Ciutat Vella. El popularment conegut com a "Forat de la Vergonya" -oficialment anomenat "Pou de la Figuera"-, un solar de més de 6.500m² de superfície producte de l'enderroc d'una compacta i envellida trama edificatòria d'origen medieval, va ser un dels projectes urbanístics inclosos en el Pla Especial de Reforma Interior (PERI) del Sector Oriental del Casc Antic, aprovat definitivament per l'administració local el 1985. El PERI suposava la modificació de les qualificacions del sòl previstes pel Pla General Metropolità de 1976, obrint així les portes a la construcció de "parcs i jardins de nova creació de caràcter local" (qualificació 6b), l'ampliació d'un àrea destinada a "equipaments comunitaris de nova creació" (7b) i l'edificació de "vivendes per a joves" (10hj). Dins d'una política de sanejament urbanístic, el nucli del Casc Antic representaria una àrea exemplar en la línia de la creació d'espais públics oberts i de proximitat.

No obstant els dissenys formals, la realitat seria una altra ben diferent. Vint anys després de la seva aprovació, les directrius del PERI per a la urbanització del buit espacial del Pou de la Figuera encara no s'han materialitzat¹. La perllongada demora i una creixent incertesa van

¹ Aquest text és anterior a la re-urbanització oficial definitiva dels 'Jardins del Pou de la Figuera', el novembre del 2007.

nodrir el context de suspicàcies, donant arguments a un sector veïnal i associatiu per a justificar i intentar legitimar l'ocupació, arranjament i apropiació autogestionada de l'espai des de l'any 2000. La plantació simbòlica d'un avet en reivindicació d'una zona verda pel barri va ser el primer pas significatiu en l'emergència d'un conflicte en torn al que acabaria sent el "Parc Autogestionat del Forat de la Vergonya": un escenari urbà equipat mitjançant autoconstrucció i sotmès a disputes entre agents socials i administració per a la seva definició urbanística com a espai públic del barri (figura 1).

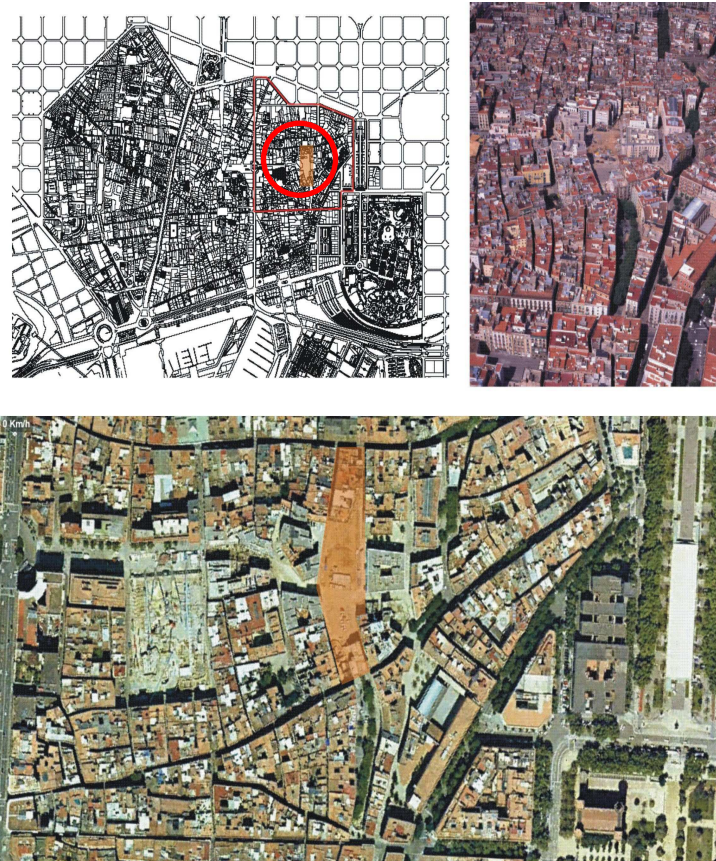

Figura 1 – El Forat de la Vergonya al Casc Antic de Barcelona

El procés del conflicte ha estat llarg i complex, desembocant en una proposta d'urbanització definitiva després d'un procés participatiu institucionalment organitzat però gens exempt de controvèrsies. És en aquest punt on interessa esbrinar algunes de les claus que poden ajudar a comprendre el que aquí es considerarà el *fracàs* del procés de participació al Forat de la Vergonya; un fracàs que, tot i concedint-li algun matís constructiu, sembla tenir una de les seves arrels en la tensió entre els dèficit estructurals del plantejament participatiu municipal, per una banda, i els mecanismes obstaculitzants de la fragmentació social en el teixit reivindicatiu, per l'altra.

La revisió d'aquesta experiència participativa en relació a un procés de creació d'espai públic obeeix a una raó fonamental: l'espai públic és un punt d'articulació entre ciutat i ciutadania,

conjugant els ritmes urbanístic (hàbitat construït), urbà (sociocultural) i ciutadà (polític). Qualsevol procés de creació d'espai públic que incorpori un procés participatiu es basa suposadament en la consciència de treballar sobre aquesta triple articulació. La plena condició d'espai públic, en conseqüència, en un cas de nova creació que incorpori un procés participatiu, trobarà una de les seves claus en la consecució satisfactoria no tan sols d'un espai de qualitat, significatiu, polifuncional i amb vocació de "lloc", sinó també d'allò que es pot denominar *construcció de ciutadania*: l'apoderament de totes les parts implicades en l'exercici del *dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968; Mitchell, 2003), mitjançant la co-definició i ús de l'espai urbà, tenint la ciutadania el "poder de decisió en la gestió d'allò públic" (Taller VIU, 2006:208) i fent operatius els "processos de la societat per a auto-organitzar la seva pròpia transformació" (Villasante y Montañés, 2000:28). Crear ciutat i ciutadania (Borja i Muxí, 2003) és, en darrer terme, l'objectiu de qualsevol procés d'invençió i creació d'espai públic, i les pràctiques participatives poden jugar un paper fonamental en la consecució d'aquest propòsit. Sobre l'espai material i prenent com a referència el cas del Forat de la Vergonya, la participació pot fer encaixar els trets transitoris de la urbanització informal o autogestionada amb la urbanització formal i estable promoguda des dels poders públics d'acord amb els dissenys tècnics del planejament urbà. En termes pròpiament psicosocials, les pràctiques de co-implicació ciutadana poden contribuir a generar processos de significació conjunta i marcs d'interpretació compartits del dret a la ciutat, si es treballa efectivament sobre els "ancoratges ideològics que sostenen la percepció de la realitat de cada part" (Villasante y Montañés, 2000:24). L'espai públic és, en definitiva, un espai obert.

Marc normatiu de 'participació ciutadana': la construcció institucional de les pràctiques de democràcia participativa

Qualsevol procés social a Barcelona que busqui tenir una repercussió directa o indirecta sobre l'esfera pública emparant-se en l'aval legitimador oficial de l'etiqueta 'participativa', ha d'ajustar-se a les disposicions establertes en les "Normes reguladores de la participació ciutadana" (Ajuntament de Barcelona, 11/2002). Segons s'afirma en aquest document, la filosofia participativa ha regit formalment les polítiques urbanes a Barcelona des de l'aparició de la primera normativa el 1986, evolucionant cap a plantejaments de caràcter no només formal sinó també preceptiu. De fet, la progressiva aparició i aprofundiment de l'opció participativa a nivell de gestió pública adquireix rangs de llei i no només en matèria de política general, sinó específicament en afers sectorials de planejament i gestió urbana (Decret Legislatiu 1/2005, DOGC 4436).

La normativa de participació ciutadana, seguint l'articulat aprovat el novembre de 2002, s'entén institucionalment com una "opció decidida per la democràcia participativa, com a complement i aprofundiment de la democràcia representativa" (p.4). Aquesta primera declaració de principis estableix una premissa que contrasta amb nombroses reivindicacions ciutadanes de

‘democràcia participativa directa’, no subsidiària del model representatiu sinó substitutiva d’aquest. El cas del conflicte en el Forat de la Vergonya no n’és pas una excepció.

Sintèticament, i per no perdre el fil de l’objectiu d’aquestes pàgines, la Normativa actua com a eina institucional de referència que organitza qualsevol procés participatiu en un context declaradament intencional de ‘millora de la ciutat’. Així, es garanteixen els drets a la informació (com a forma explícita de participació), a la petició, a la iniciativa ciutadana i a la participació com a tal, entesa en aquest darrer cas com “el dret a intervenir –directament o mitjançant associacions ciutadanes- en la gestió dels afers públics, a través dels òrgans, les instàncies o els mecanismes de participació determinats en aquest reglament, i a poder aportar suggeriments i propostes tant en l’àmbit de ciutat com de districte” (art.5). També s’assumeix la iniciativa institucional d’impulsar l’ús de metodologies participatives i es pren com a referència d’interlocució ciutadana el teixit associatiu inscrit en el Fitxer General d’Entitats Ciutadanes, instrument reglamentari de les relacions amb l’Ajuntament. En el seu nucli central, la Normativa estableix els òrgans de participació, els processos i els mecanismes participatius que han de garantir la màxima transparència, compromís i co-responsabilització ciutadana en la presa de decisions respecte de la gestió d’allò públic.

Tres aspectes de la Normativa mereixen ser destacats pel cas del Forat de la Vergonya. En primer lloc, els ‘processos participatius’ s’entenen com un element d’obligatòria aplicació “per a l’aprovació dels projectes urbanístics de gran envergadura o d’especial transcendència, en els plans temàtics o sectorials que afecten el conjunt de la ciutadania i les disposicions municipals d’especial rellevància ciutadana i sobretot en els plans d’actuació municipal” (art.22). El resultat ha de ser recollit en una ‘memòria participativa’ o en un ‘informe participatiu’, d’accés públic i sent preceptiu l’un o l’altre segons sigui el projecte urbanístic de rellevància a escala ciutat o a nivell sectorial, respectivament. El procés de definició de l’espai del Forat de la Vergonya, doncs, haurà de ser interpretat dins d’aquest context normatiu.

En segon lloc, si bé els mecanismes de participació estan establerts com a opcions tancades de viabilització participativa (audiència pública, consulta ciutadana, metodologies de participació estàndard i tecnologies de la informació i la comunicació), l’article 29 estableix que “en cada procés es determinarà, en consens amb la ciutadania, quina és la metodologia més apropiada i la manera més adequada per a portar-la a terme”, és a dir, que les formes de participació poden ser també participades.

Com a tercer aspecte, cal problematitzar el concepte de ‘participació’ en el qual es basa i que promou la Normativa, donat que conserva clarament un perfil informatiu i consultiu, sense gairebé espais pròpiament de deliberació conjunta entre les parts implicades. Seguint l’article 23, el procés s’organitza en una primera fase d’*informació al públic* a través dels canals estrictament establerts per la Normativa; una segona fase d’*aportacions ciutadanes* sobre el

plantejament realitzat; i un darrer *moment de devolució*, entesa com a *resposta* que atorga l'administració després d'una deliberació tancada. En aquest sentit, no existeix un treball conjunt i un context de posta en comú entre coneixements i "ancoratges que sostenen la percepció de la realitat de cada qual", sinó una recollida de "propostes-producte" que gestiona i delibera la instància governamental en uns marges temporals estrets i no debatibles, segons els criteris i arbitris tècnics, per a consensuar després consultivament amb la ciutadania quina és la proposta més adequada d'entre les considerades per l'administració. L'explicació de la pròpia conselleria tècnica del districte de Ciutat Vella il·lustra aquesta lògica:

"...el que volíem fer, pensàvem fer i hem fet és recollir el màxim d'informació, recollir el màxim de sensibilitats possibles de lo que es volia fer en aquell espai, això ho hem estat fent i pràcticament aquesta part de recollida d'informació ja la tenim gairebé finalitzada, i la següent part, el següent pas que és el que estem elaborant ara és fer una proposta nosaltres amb tot el material que hem rebut per presentar-lo a les entitats i veure doncs... eh... quin és el projecte amb un màxim de consens possible..." (entrevista personal, gener 2006)

Aquest plantejament participatiu, normativament formulat i políticament normalitzat, admet com a mínim una observació paradoxal: es tracta d'una participació –fenomen estructuralment horitzontal- amb un disseny vertical orientat des de l'administració que la promou. D'altra banda, però, aquesta fórmula connota un mínim de sensibilitat cap a les veus ciutadanes, majorment les associades en règim més o menys evident de terciarització, tal i com la pròpia Normativa estableix dedicant-les un títol complet.

L'articulat esmentat es complementa amb les "Normes Reguladores del Funcionament dels Districtes", màxim òrgan de consulta i participació en aquella escala. Sense majors consideracions, aquest reglament s'inscriu en la filosofia de la Normativa a nivell de ciutat. Encara a escala de districte, i més influent pel cas del Forat de la Vergonya, és el Pla d'Actuació del Districte (PAD). Els PAD són versions territorialitzades dels PAM (Pla d'Actuació Municipal), la funció dels quals és diagnosticar la situació urbana en un moment determinat i establir estratègicament objectius i actuacions orientats a l'assoliment d'un escenari futur desitjable pel districte/ciutat. Tot això considerant que "administracions públiques, entitats i organismes privats, tota la societat, ha de col·laborar i co-responsabilitzar-se en aquest futur" (PAD Ciutat Vella, 2004-2007:5).

El PAD actual de Ciutat Vella, que condensa l'estratègia de millora per a aquest districte en el període 2004-2007, inclou en la seva primera línia d'actuacions les transformacions urbanístiques, citant explícitament les dues més rellevants: Illa Robador (barri del Raval) i Entorns de Santa Caterina (Casc Antic/Parc). En aquest darrer cas, el punt 6.3.2.7 declara com a actuació concreta encarada a l'objectiu d'"ampliar i millorar el parc de vivendes i la xarxa d'equipaments", la "urbanització com a zona verda de l'espai del Pou de la Figuera, amb la inclusió d'espais públics destinats a jocs infantils, petanques i esports d'oci" (p.63). D'acord amb el significat d'aquest document, s'entén que aquesta és una proposta sorgida de la

implicació participativa “d’entitats, grups polítics, tècnics i serveis municipals, experts i qualsevol persona a títol individual” (p.7), mitjançant alguns dels mecanismes establerts per la Normativa municipal de participació: butlletes, internet i correu electrònic. Al respecte, cal esmentar que les principals entitats implicades en el conflicte en torn a la urbanització del Forat de la Vergonya van participar en el procés del PAD, i des dels sectors més crítics es van formular nombroses al·legacions, amb anterioritat al procés participatiu concret desenvolupat a finals del 2005.

En relació amb les pràctiques participatives vinculades específicament a accions de govern encaminades a la creació i gestió d’espai públic, des de la regidoria de participació s’afirmà en el transcurs d’una entrevista que “la participació podria definir-se com un component imprescindible i continuat que acompanya, contribueix, construeix i avalua tant la programació com la prioritització i l’execució d’un projecte, d’acord amb tota la informació, possibilitats i objectius d’aquell”. Aquest procés s’entén com una seqüència que neix d’un Pla d’Actuació General, votat per la ciutadania i adaptat a situacions concretes segons les demandes i necessitats de ‘la societat’; a continuació un treball de prioritització d’actuacions que, segons la regidora, està protagonitzat pels espais de plena representativitat d’entitats i associacions; i per últim els “processos participatius concrets de cada espai”, que poden oscil·lar des d’un debat global fins al “disseny concret del mobiliari” (en clara al·lusió, i amb certa ironia, al cas del Forat de la Vergonya).

Des de la regidoria de participació s’afirmà al mateix temps que el procés de participació per la definició de l’espai del Pou de la Figuera és “un exemple de gestió participativa de l’espai públic: tots els espais que han estat debatuts, treballats, parlats, projectats... són un exemple de gestió participativa. Cada gestió (i cada espai) té les seves potencialitats, les seves dificultats i també els seus punts negatius, però això no treu que la gestió s’hagi fet i tinguin unes conclusions i unes característiques”. En definitiva, el que s’està accentuant aquí és que allò que determina el caràcter participatiu d’un procés ‘participatiu’ és el fet que s’hagi realitzat, més enllà de circumstàncies consubstancials a cada casuística i del valor i sentit dels resultats obtinguts. Aquesta opinió pot ser contrastada mitjançant un repàs descriptiu del que ha estat el procés participatiu concret per la definició final del Forat de la Vergonya, la seva acollida social i les reaccions desencadenades.

La (re)definició ‘participativa’ del Forat de la Vergonya

Entre el 13 d’octubre i el 29 de novembre de 2005 es va desenvolupar, d’acord amb el marc legal i normatiu vigent, un procés participatiu per a la definició urbanística de l’espai del Pou de la Figuera/Forat de la Vergonya. El plantejament institucional es va inscriure explícitament en la línia participativa iniciada per a l’elaboració del PAD de Ciutat Vella 2004-2007, amb l’objectiu d’accentuar el caràcter “ja debatut” de l’espai en qüestió. L’objectiu declarat va ser “decidir com

seran els dos equipaments (desitjats), perquè ho seran, com serà l'espai exterior, què s'hi posarà, com serà la zona verda, si hi haurà jocs infantils, si es vol un hort urbà, si s'hi jugarà a petanca, si es vol una zona esportiva i per a quins esports, etc.” (Notícies www.bcn.es, 08/11/05). Així mateix, el procés va assumir de manera igualment explícita el rebuig veïnal a un pàrquing proposat per l'administració anys enrere i la incorporació de les reivindicacions de “tant espai verd com sigui possible i una residència assistida per a gent gran”. D'aquesta manera, les principals demandes del sector veïnal crític amb l'administració quedaven discursivament apropiades pel plantejament institucional i passaven a formar part de l'equació participativa.

El procés va seguir les fases estrictament normatives, emprant els mecanismes de 'participació' reglamentats. Conseqüentment, el període informatiu va donar a conèixer l'existència del procés participatiu a través de la pàgina web de l'Ajuntament, la premsa local municipal i un acte públic al qual van assistir les principals plataformes veïnals implicades en la remodelació de l'espai². El procés va desplegar diversos formats participatius diferenciats: una taula informativa per a entitats, una adreça de correu electrònic per a la ciutadania no associada, una franja horària de visites personalitzades al Convent de Sant Agustí ateses per la figura del relator oficial (dilluns i dimecres de 18:00 a 20:00) i quatre tallers participatius. Per últim, simultàniament es van distribuir teòricament un total de 10.000 butlletes per les bústies dels edificis de l'entorn del Forat de la Vergonya, informant de l'existència del procés i incorporant un espai per a escriure les propostes. Tot això va constituir la denominada “fase d'aportacions ciutadanes”, que va ser seguida de la previsible “fase de devolució” realitzada directament en el Plenari de Districte, prèvies reunions bilaterals de la regidoria amb cadascuna de les dues plataformes veïnals enfrontades. La publicació en premsa del projecte d'urbanització a finals de febrer de 2006 i la constitució d'una comissió de seguiment amb totes les parts implicades per a assegurar el màxim respecte a les aportacions ciutadanes, van completar un procés pel qual manca, mesos després de la seva finalització, la corresponent i preceptiva memòria pública.

No hi ha, per tant, resultats 'oficials' sobre aquest procés, al marge de la proposta elaborada per l'Ajuntament a través d'un plànol en planta que incorpora i adapta les propostes recollides durant el procés. La reconstrucció i valoració del procés atenent als relats del responsable de canalitzar la participació i de les persones entrevistades, ofereixen un panorama interessant.

Primerament, s'observa que la Normativa de Participació Ciutadana es compleix parcialment. De manera important es fa cas omís a l'article 29³, segons el qual els mecanismes de participació emprats en cada procés *han de ser consensuats amb la ciutadania implicada, fet*

² D'acord amb l'explicació del relator oficial del procés participatiu, aquesta reunió informativa va ser l'única a la qual van assistir juntes les dues grans plataformes veïnals enfrontades: Pla Integral del Casc Antic, favorable a la reurbanització formal, i Espai d'Entesa, partidària d'un model d'autogestió.

³ El document *Denuncia del proceso participativo del Casc Antic del Ayuntamiento de Barcelona para la ordenación del Forat de la Vergonya* (www.arquisocial.org/tiki-download_file.php?fileId=94), elaborat per grups veïnals opositors a l'estratègia de reurbanització institucional, detalla l'atribució d'incompliment d'altres articles de la Normativa que aquí, per raons d'espai, no seran detallats

que no va succeir en el cas del Forat de la Vergonya. Com constaten el relator del procés i la totalitat d'agents no-institucionals entrevistats (independentment d'estar enfrontats entre si), el desplegament dels mecanismes preestablerts va suposar que l'assistència a la reunió informativa del procés fos escassa i parcial, que la comunicació sobre l'existència del procés arribés a molt poca gent no associada i que el temps per les aportacions fos insuficient. En termes numèrics, segons dades del relator només vuit propostes van ser realitzades mitjançant els canals establerts (butlletes, horari d'atenció i correu electrònic), i de les suposades 10.000 butlletes només en van ser retornades unes poques, sent una constant entre les persones entrevistades la pràctica absència de butlletes efectives en els seus entorns veïnals.

Les dades precedents, malgrat el seu caràcter orientatiu, permeten plantejar una qüestió eminentment paradoxal pel cas que es tracta: el compliment de la Normativa, suposadament una garantia oficial de 'participació ciutadana' pel simple fet de ser aplicada, ofereix uns mecanismes de participació preestablerts que es mostren insuficients per assegurar una participació efectiva. La informació és escassa i els resultats obtinguts no són representatius de les sensibilitats implicades. D'altra banda, quan la normativa s'incompleix (cas de l'article 29), afecta precisament a una qüestió crucial com és l'elecció dels mecanismes de participació adequats i consensuats per a cada cas. En el Forat de la Vergonya l'incompliment d'aquest article va tenir la conseqüència d'impedir emprar com a mecanismes de participació iniciatives col·lectives autogestionades amb una trajectòria prèvia –maquetes, mapes d'usos elaborats pel veïnat, apropiació transformativa de l'espai físic, activitats lúdiques i esportives, documents de difusió amb propostes d'arranjament de l'espai, activitats esportives extraescolars, etc.- i, doncs, que podrien haver servit de base per a fonamentar processos socialment multiplicatius i pensats des de tècniques espontànies i auto-organitzades de participació ciutadana, així com plantejats des d'una anàlisi veïnal de les necessitats i expectatives del barri en relació a l'espai. Sense entrar en discussions en torn a l'adequació o no de l'escenari autogestionat concretat en el "parc del Forat de la Vergonya", el cert és que aquest escenari i les seves inèrcies socials involucrades eren una preexistència massa patent com per a ser omesa en l'elecció dels mecanismes de participació potencialment desplegable. Dit en altres paraules, sembla ser que en el cas del Forat de la Vergonya tant el compliment de la Normativa com el seu incompliment han generat dèficit participatiu, si entenem per 'participació' un procés legítimable exclusivament des dels dissenys de l'administració local.

Dos efectes es deriven de l'anterior. En primer lloc, es confirma el caràcter institucionalment sobredeterminat del procés 'participatiu', en restringir les modalitats d'informació i participació als mecanismes exclusivament establerts per la Normativa, donada la impossibilitat de proposar i consensuar altres mecanismes per incompliment de l'article 29. En segon lloc, aquesta sobredeterminació encaixa el procés participatiu en un esquema jeràrquic ajustat a la lògica, com s'ha esmentat abans, d'una consulta dirigida, precipitada i eminentment auto-legitimadora dels poders públics. Evidentment el cas del Forat de la Vergonya no és un cas

aïllat. Entre abril i desembre del 2005 va tenir lloc un procés participatiu per a definir la urbanització de la Plaça de la Gardunya al barri del Raval. Aquest procés va seguir idènticament les fases establertes en la Normativa: informació i comunicació, aportacions ciutadanes i devolució. Una diferència i una analogia d'especial rellevància, en comparació amb el cas del Forat, destaquen en aquest cas: el procés de la Plaça de la Gardunya va durar quatre mesos, dos i mig més que les sis setmanes del Pou de la Figuera, en el qual la situació era a més manifestament conflictiva; en el cas de la Gardunya es van realitzar reunions de debat amb veïns afectats, amb entitats i institucions, amb arquitectes relacionats amb el projecte i amb tècnics interessats en el procés, havent-hi una reunió explícita de devolució dels resultats. La similitud entre ambdós processos rau en la seva insuficiència i discreció a tenor dels resultats: pel cas de la Plaça de la Gardunya les aportacions personals van ser 21, els correus electrònics la mateixa xifra i les butlletes retornades tan sols van ser 8, essent les reunions sectorials les que van compensar clarament aquest dèficit (Memòria Participativa de la Plaça de la Gardunya, Ajuntament de Barcelona, 2006). Novament, aquesta experiència hauria de portar a la reflexió sobre l'eficàcia i eficiència dels mecanismes participatius establerts a la Normativa municipal i, sobretot, en torn a les maniobres institucionals que haurien de garantir la seva correcta aplicació. Els següents extractes d'entrevistes a persones implicades en el procés participatiu revelen l'estat veïnal de la qüestió.

Extracte 1 (sector comercial)

E: Es va engegar el pla aquest de participació durant sis setmanes, i què en pensa?

SC: S'està acabant...

E: S'està acabant...

SC: I, si no m'equivoco, avui quin dia som, 21? Em sembla que s'acaba avui.

E: Però com es valora des de la XXX aquesta... la iniciativa de l'Ajuntament de fer aquest pla...

SC: Jo estic molt desenganyat, sí, jo estic molt desenganyat perquè és que... aviam... de fet són idees que cada un porta a la seva, però... penso... que l'Ajuntament ho té molt clar... en fecha d'avui... eh... no en fecha d'avui: en fecha de fa temps, eh? llavors... nosaltres no ho sabem, eh? però penso que... en els anys que la XXXX porta ja en el món associatiu, quan s'han fet coses d'aquestes, sempre hem acabat amb... molt amb lo que l'Ajuntament al final ha volgut.

Extracte 2 (sector polític)

E: (...) el Pla de Participació que mencionàvem abans, s'ha complert de la manera que marcaven les expectatives per part de XXXX (...)?

SP: A vere... eh... es podria haver fet d'una altra manera, eh?... es podria haver fet d'una altra manera sí, eh... a vere, clar, és que això venim de molt antic, no? Aquí teníem un problema que era els darrers enderrocs que s'havien de fer a l'espai del Pou de la Figuera, hi havia una sèrie d'entitats que no estaven a favor d'... estaven absolutament en contra de que es fessin aquests enderrocs, amb la qual cosa ens van venir a dir que mentres estiguessin els enderrocs pel mig, ells no volien participar en cap procés de participació. Això ha fet que això anés endarrerint el procés de participació, eh... i que l'anés eh... hm... eh... podrint una miqueta, no?, ah... així i tot, vam esperar a fer net, a deixar tot el espai perquè tothom veiés com era l'espai i com havia de quedar, i a partir d'aquí començar. Sí que és cert que ens hagués agradat que hi hagués hagut... més participació a títol individual, ens hagués agradat tenir-ne més; ara estem acabant de fer la valoració, no et puc dir ara com està perquè estem acabant de preparar lo que és el guió de la memòria participativa, eh... que la tindrem en un mes, un mes i mig, però bueno, els números, eh... ens diuen que hi ha hagut poca participació a títol individual. Ara: d'altra banda sí que hi ha hagut una elevada participació de plataformes i d'entitats.

Extracte 3 (empresa municipal de gestió urbanístic-immobiliària)

EM: (...) l'Ajuntament està treballant amb les idees que els veïns estan plantejant en aquest procés participatiu, lo qual vol dir que hi hagi més espai verd, fins a jocs infantils, algun joc de petanca... s'està treballant com encabir totes aquestes idees que són les demandes de la gent que hi viu, i a més a més, intentar de fer-ho un espai urbà de qualitat, i que no sigui diguem... que no miri només el seu entorn immediat, sinó que tingui un... en certa manera... un símil exagerat és el Mercat de Santa Caterina, i és un mercat que evidentment ha de respondre a les necessitats de l'entorn, però que s'ha dissenyat com un atractiu de la ciutat, i com... com un àmbit arquitectònic que... que ha de ser doncs... una senyera del procés de transformació de Ciutat Vella.

E: I entenc que heu tingut des de XXXX contacte amb agents ciutadans, diguem, està recolzada la proposta per part del veïnat...

EM: Això hi ha sigut sempre, la...la... el contacte, però és que a part des de fa un any s'ha entrat en una línia de treball diferent, en el sentit de que es plantegen processos participatius, processos llargs, en certa manera, amb una persona dedicada a escoltar les opinions, els desitjos i els plantejaments de la gent que vulgui, que no tenen perquè ser veïns de l'entorn, sinó que poden ser... i aleshores es recullen totes les propostes, totes les aportacions i... a partir d'un cert moment hem de fer-ne el procés de buidat de les propostes, i veure quines són compatibles, i quines són realitzables, i quines són... i després s'haurà d'explicar "escolti, el que vostè va demanar és impossible de fer-ho" o "lo que vostè ens va demanar ens va perfecte perquè ho podem incloure dins del disseny general. Aquest procés s'està produïnt ara, i em sembla que democràticament és de lo més bé que s'ha fet a Barcelona en aquest sentit.

Extracte 4 (col.lectiu opositor)

CO: Pues desde XXXX se piensa que... bueno, que eso (el Pla de Participació) fue la... fue un poco la cortina de humo, ¿no?, para que... para que los sectores que estábamos así más reivindicativos, pues, eh... nos colaran un poco de que se iba a participar, de que se iba... a poder decidir lo que iba a ir ahí... la... el planteamiento era si las asociaciones... o sea, ellos pasaron un poco la patata caliente al, al... al tejido asociativo. Ellos decían "si las asociaciones y las distintas plataformas llegan a un consenso sobre lo que se tiene que hacer en el espa... en el Forat de la Vergonya, pues eso será lo que se hará (...). Claro, a sabiendas de que estábamos muy enfrentados y de que... de alguna manera, pueees... eso no iba a llegar a ser posible; con lo que..., claro, el ayuntamiento siempre se guardaba la carta de que, bueno, "como no os habéis puesto de acuerdo, pues lo haremos nosotros", ¿no?. Entonces en vez de... en vez de hac... b-buscar la manera de mediar o de... buscar un sistema de... no sé, una estrategia de que esto fuera un proceso, de que llevábamos tres años, no venía ahora de hacerlo durante otro año más, pues bueno, ellos querían yo creo que, desde la, desde más altas instancias de la regiduría les dijeron "esto hay que arreglarlo, el Forat de la Vergonya se ve como un problema y no como un... no como una... oportunidad, una alternativa a un espacio público, ellos lo ven como un problema y entonces hay que arreglarlo; ésa es la percepción del ayuntamiento. Entonces se montaron toda una especie de planteamiento de participación y tal y cual, que desde XXXX lo que hicimos es, en principio creémoslo, nos lo creímos, y cuando dejamos de creémoslo, dijimos, bueno, ya que lo han planteamos, lo cojemoooo... cojemos el toro por los cuernos, y vamos a llevar una propuesta, vamos a trabajar conjuntamente con XXXX (vecinos), con el XXXX (vecinos) y con... la gente de XXXX (sector comercial), y vamos a hacer una propuesta. Y ahora la última fase ha sido que el regidor se ha reunido con el Plan Integral por una parte, con el XXXX por otra parte y con... la Unió de Botiguers se tiene que reunir ahora. Y lo curioso es que el Plan Integral, de manera muy sut... sibilina, yo diría muy inteligente, por su parte, ha asumido el discurso nuestro, en un gran porcentaje, o sea, todo lo que ellos no tenían discurso, y no tenían nada, y para ellos era un espacio para pacificar y también un problema, pero... lees el último acta de la reunión entre el regidor y el Pla Integral, y, vamos, piden el 80% de lo que nosotros hemos pedido desde hace años, ¿no? (pausa). Y entonces claro, eso responde también a una dinámica de que si los tiros van a ir porque... el espacio, vamos a conseguir que sea en parte lo que nosotros queramos, la segunda fase que será la de la gestión... bueno, ellos ya están tomando posiciones para que si hay algún tipo de gestión, o algún tipo de, pues eso, de... intervención por parte de las entidades, cosa que nosotros no estamos de acuerdo, nosotros pensamos que o una de dos: o la gestión tendría que ser pública, en el sentido de los equipamientos, o tendría que ser, en el sentido de las actividades, con una gestora abierta y popular, ¿no?, un poco con el... con el modelo de Nou Barris, como el Ateneo Popular o así, pero... el Plan Integral lo tiene claro, que ellos cogen posiciones, y el ayuntamiento también tiene claro que... tiene sus aliados en según qué entidades, que no van a dar tanto, tanto... mals de cap que otros, ¿no?

Extracte 5 (plataforma veïnal pro-intervenció)

PV1: No sabem ni com s'ha fet, si t'hem de dir la veritat, perquè la gent que hem parlat de la zona on figura que s'havien de repartir les butlletes, pues no tothom ha rebut les butlletes, aleshores no sé...

PV2: Jo crec que hi ha unes normes de participació ciutadana, que segur que se les han mirat i les han complert, perquè si no se l'estarien jugant, però ha estat un procés de voler dir "ho paro 3 anys i ara en dos mesos, que al final seran tres...", doncs, allò de, de butlletes físiques de, de veïns es veu que n'hi havia poquíssimes, poquíssimes

E: I a més de les butlletes hi havia alguna mena de... d'altres espais...?

PV1: No, es van fer unes assemblees...

PV2: No, es va, es va fer, bueno, d'entitats una assemblea, i després van dir, van dir... bueno, van convocar..., van dir que, a la pàgina web també ho posava, era una persona que, i això em sembla que és el que va atreure més gent, em sembla que estava tres dies al convent de Sant Agustí (PV1: Has parlat amb el XXXX?), doncs estava aquest xicot, era això, i em sembla que encara anava gent a preguntar-ho, però allò de fer butlleta a mi l'última vegada... tampoc ho sabem, eh?, perquè com encara no hem tingut retorn, a mi em consta que d'entitats sí que han tingut, han tingut una propostes, i des dels diferents col·lectius també, nosaltres potser des de XXXX el nostre, com a entitats directament també n'han fet (PV1: Entitats individualment també n'han fet...), també n'han fet, i després evidentment els del XXXX (col·lectiu opositor) també han fet les seves propostes, que jo penso que també això és un avanç, vol dir que el fet de voler entrar-hi vol dir que volen, que han entrat una mica no en el joc, però a participar-hi, en tot cas, no?

Extracte 6 (veí i arquitecte)

En términos teóricos no soy contrario a que un proceso de participación se haga. Tengo bastantes dudas en, en... en aspectos prácticos de cómo esto realmente se puede conseguir, ¿no? A parte de las cuestiones de voluntad política, que no existen, imaginando que estuviera este tipo de situación, los mecanismos de participación no son muy exitosos o como muy de fracaso, ¿no? Lo que sí seguramente tendría que ser un proceso, más que ser un proyecto. Entonces, más que ser un dibujo sobre un plano, tendría que ser una serie de... no sé... unas actividades o acciones que permitirían que los que tienen que definir el espacio, al fin y al cabo que es la administración, se acerque lo máximo posible a lo que tendría que ser quien decide, que son los habitantes, entonces descubrir sus necesidades, ¿no? Esto no deja de ser un discurso como demasiado abstracto, ¿no?, porque luego las cosas se hacen como muy concretas, ¿no?, como que es un escenario, es unas plantas... o sea, hay experiencias en Suiza donde las administraciones hacen como proyectos provisionales donde introducen cosas... después de un período de discusión hacen cosas, y después de un año evalúan con la gente, y ven si se puede mejorar o no se puede mejorar... Y yo, personalmente, no sé... personalmente no tengo una visión global... no conozco muchos ejemplos así en Barcelona. Y de hecho ya me parecería un éxito que se consiguiera que algo hecho así se conservara en el tiempo, que no llegara... este tema del plano, del proyecto, de la ejecución, de la realización, que congela, o sea, Allada-Vermell es un espacio que no es que esté congelado, pero tiene como una definición física que permite que se hagan actividades, pero... es como bastante... definida, ¿no? Aún más podría ser la plaza Vila de Madrid, que es un espacio que en teoría es un espacio verde, pero tiene este carácter de ser... eh... exageradamente diseñado, como para congelarlo... y una serie de actividades posible como tumbarse en el césped, pero dentro de un marco ya bastante... fijo, ¿no?

Extracte 7 (associació veïnal pro-intervenció)

E: ¿Entonces, del plan de participación que se hizo ahora, desde el 13 de octubre hasta el 29 de noviembre, qué te parece?

AV: (Pausa) Es que no me parece justo, francamente, no te voy a engañar... entonces yo, de cara a ellos, los ignoro, porque no quiero perder el tiempo en peleas, tenemos más cosas más importantes que hacer que no pelearnos con cuatro energúmenos, francamente, si fuera gente que está reivindicando una cosa justa para el barrio, allí estaríamos, pero... chillar por chillar... tampoco no me parece... vamos...

Extracte 8 (relator del procés de participació)

E: Y qué, ¿en qué consistió, si tuvieras que resumir puntos clave desde un planteamiento participativo, qué, qué actividades se desarrollaron (...)

RP: Claro, entonces aquí es la siguiente cuestión, ¿no?, es decir, vamos a organizar un proceso, o, o las vías para promover participación básicamente eran la web, un correo electrónico que abrieron, una

dirección de correo electrónico para el relator, para que la gente pudiera enviar las propuestas, y un horario de atención, que es lunes, miércoles y viernes de seis a ocho, que es estar en el, en el Convent de Sant Agustí para que la gente pudiera venir a hacer propuestas, ¿no?, y las butlletas. Claro, mi experiencia me dice que esos mecanismos solos, pues... no hacen que la gente participe, o hacen que participe muy poquita gente.

Entre el 'producte participatiu' i la 'participació ciutadana'

El conjunt de les valoracions, sumant sectors partidaris i detractors de la re-urbanització oficial de l'espai ocupat, presenta una visió general d'insatisfacció després del procés participatiu, amb l'excepció d'una de les veus interventores (que considera el procés com un exemple d'exercici democràtic) i l'opinió del sector polític (mencionant els punts forts i febles del procés).

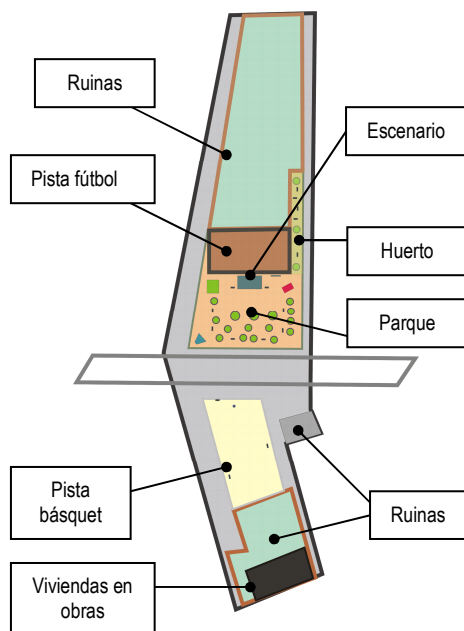
Destaquen diversos judicis atributius en l'explicació de la falta de satisfacció amb el procés: la desconfiança envers les promeses i gestions de l'Ajuntament, per indefensió apresada davant de compromisos incomplerts i atribució de decisions ja preses i impermeables a la modificació veïnal (lògica dels fets consumats); l'atribució de connivència entre l'administració i sectors veïnals cooptats que serviren com a legitimadors socials de la intervenció institucional; l'acusació de manca d'esperit participatiu 'real' per deficiència dels mecanismes normatius establerts a tal efecte; l'existència prèvia al procés participatiu institucional (que hauria arribat 'massa tard') d'un 'vertader' procés agenciat pel veïnat per a la definició de l'espai ja en si legitimat, i doncs ignorat per l'administració local; la comparació amb casos de participació exitosos com a possibles fonts de modelat a prendre com a referència; i l'atribució a minories discursivament construïdes com a il·legítimes de la demora en l'acondicionament de l'espai.

Aquestes valoracions i processos atributius implícits, més enllà de ser socialment funcionals en el teixit del conflicte (fonamentalment sostenint i regulant posicions identitàries i ideològiques que cerquen autoritat i legitimitat social), poden ser contrastades amb criteris externs de valoració de processos de participació un cop aquests han finalitzat. Així, seguint a Font (2003), "un procés de participació haurà funcionat bé si un cop completat tot el cicle, és a dir, un cop aplicades les decisions, la major part dels sectors (participants ciutadans, polítics, tècnics, etc.) creuen que ha valgut la pena, que la participació serveix i confien en ella més que a l'inici del procés" (p.20). Tenint en compte la tònica majoritària que es desprèn de les entrevistes, es diria que el procés de participació al Forat de la Vergonya no ha funcionat precisament de la millor manera.

No obstant, com afirmava el relator del procés de participació, aquest darrer no ha d'entendre's tan sols com la cerca d'un producte, en aquest cas un espai públic material, equipat i accessible, sinó com un "procés de construcció de ciutadania" en el qual són les persones les que exerceixen el control sobre la presa de decisions mitjançant el compromís i l'auto-regulació. Si es valora, aleshores, el procés com a resultat o producte, la proposta de

l'Ajuntament per a la re-urbanització del Forat de la Vergonya s'ajusta bastant a les propostes veïnals d'urbanització i preservació dels elements i àrees d'auto-construcció (figura 2), podent-se considerar que la participació ha estat exitosa. Si, pel contrari, s'atén a la dimensió processual de la dinàmica participativa, la condició de ciutadania –l'apoderament, l'experiència d'interdependència veïnal, el trobar-se amb l'Altre, la creació de vincles de confiança i la percepció de poder construir un futur en comú- no s'ha vist en absolut reforçada, com tampoc no sembla estar gens restaurada la confiança en els poders públics ni incrementada una capacitat d'interpel·lació societat-govern proporcional a les possibilitats teòriques de participació. Tal i com resumia un membre de la plataforma d'entitats veïnals formalment relacionada amb l'Ajuntament però crítica al mateix temps,

“(...) el procés del Forat ha sigut un procés de malentesos i de despropòsits total, en el qual el principal culpable és l'administració, perquè no ha estat prou... prou proactiva en el seu moment, i en els altres moments ha estat... doncs, que... ha, ha fugit d'estudi, per tant ha deixat un problema pendent per... per situacions varies”

Espaci autogestionat (2005-06)

Proposta Ajuntament (2006-07) després del procés participatiu

Figura 2 – Comparació entre l'espai autogestionat i la proposta de re-urbanització oficial

Com a conclusió, es pot afirmar que un procés de participació vinculat a la creació i/o disseny d'espai públic no tindrà èxit a no ser que les persones involucrades puguin *efectivament apropiar-se no només de l'espai material que en resulti, sinó bàsicament del propi procés de transformació social cap a l'enfortiment dels vincles comunitaris i de ciutadania*. Amb aquest propòsit, tal i com han insistit diversos autors, les pràctiques de participació ciutadana han de tenir un caràcter més processual que puntual, és a dir, el seu funcionament òptim ha d'obeir més a les característiques d'un 'procés' que no pas d'un 'moment' o 'suma de moments'. La

continuïtat garanteix confiança, i fa que el procés estigui “obert a canvis, amenaces i oportunitats” (Pindado, Rebollo i Martí, 2002), perllongant-se temporalment tant com les parts ho considerin necessari. En el cas examinat, la participació procedeix més com una addició de moments (informació-aportacions-devolució) que com un procés continu i autoregulable. Aquesta circumstància, segons establím aquí, no és especialment favorable a treballar sobre el conflicte des del propi conflicte, aglutinant voluntats i generant processos d'identificació i propostes plenament discutides i deliberades, donat que els contextos de treball i interacció estan estructuralment atomitzats, esquiven les virtuts transformadores del conflicte i estrictament delimitats en el temps.

La breu i simplificada anàlisi realitzada permet assenyalar que l'estratègia participativa de l'administració local en el cas de la urbanització del Pou de la Figuera ha estat més orientada a l'auto-legitimació institucional que al canvi social, o dit d'una altra manera, ha estat una “iniciativa” més orientada envers l'enfortiment de la pròpia posició d'autoritat per a intervenir, que a una transformació social dinamitzadora del teixit comunitari i veïnal en el context urbà considerat. Clarament, el conflicte en el Forat de la Vergonya persisteix un cop finalitzat el procés de participació: el col·lectiu d'autogestió de l'espai continua sostenint la mateixa posició, si cap més allunyada de la resta d'agents crítics i generant noves propostes pròpies; s'ha constituït una comissió de seguiment per a supervisar el projecte presentat per l'administració després del procés de participació; les dues plataformes veïnals segueixen enfrontades i sense mantenir una relació de mínima col·laboració; i el propi relator dubta seriosament de que el procés participatiu hagi contribuït a la creació i enfortiment de xarxes d'apoderament cohesionades. Si l'espai públic i la participació han de poder articular i enfortir ciutat, comunitat i ciutadania, processos com el del Forat de la Vergonya ens indiquen que encara queda molt camí per recórrer.

Referències

- Ajuntament de Barcelona (2002). Normes reguladores de la participació ciutadana
- Ajuntament de Barcelona (2003). Pla d'Actuació del Districte de Ciutat Vella 2004-2007
- Ajuntament de Barcelona (2006). Memòria participativa per la urbanització de la Plaça de la Gardunya
- Borja, J. i Muxí, Z (2003). *El espacio público: ciudad y ciudadanía*. Barcelona: Electa
- Decret Legislatiu 1/2005, DOGC 4436 (Llei d'Urbanisme)
- Font, J. (2003). *Polis: la ciutat participativa*. Barcelona: Papers de Participació Ciutadana (Diputació de Barcelona)
- Lefebvre, H. (1968). *El derecho a la ciudad*. Barcelona: Península

Mitchell, D. (2003). *The right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press

Pindado, F; Rebollo, Ó. i Martí, J. (2002). *Eines per a la participació ciutadana. Bases, Mètodes i Tècniques*. Diputació de Barcelona: Flor de Maig – Papers de Participació Ciutadana

Taller VIU, (2006). *El cielo está enladrillado*. Barcelona: Bellaterra

Villasante, T. i Montañés, M. (2000). Algunos cambios de enfoque en las ciencias sociales, en T. Villasante, M. Montañés i J. Martí (Coords.), *La Investigación Social Participativa. Construyendo ciudadanía / 1*. Barcelona: El Viejo Topo

Villasante, T.; Montañés, M. i Martí, J. (Coords.) (2000), *La Investigación Social Participativa. Construyendo ciudadanía / 1*. Barcelona: El Viejo Topo